

Om å få sosiologien på rett kjøel igjen

In search of Norwegian social research

Rune Slagstad

Professor emeritus, Institutt for samfunnsforskning

rune.slagstad@samfunnsforskning.no

I Fredrik W. Thues artikkel «TfS 60 år: Den lange kjøelen i norsk samfunnsforskning» (Thue, 2020) er mitt navn nevnt så ofte og på en slik måte at det ikke var med ulyst at jeg takket ja til en miniopposisjon. Thue trekker i sin artikkel på sine tidligere studier med et par nye omdreininger og tilbyr som forventet en artikkel som egger til diskusjon. Jeg har noen utfyllende bemerkninger – og for så vidt ikke bare det.¹

Jeg samler mine bemerkninger i fire punkter.

1. Thues kritikk av min dikotomi styringsvitenskap versus opposisjonsvitenskap er som om jeg skulle ha skrevet den selv. Og det har jeg også gjort en rekke ganger siden 1990-tallet.

Det opposisjonsvitenskapelige perspektivet «blir for smalt som en samlende karakteristikk av 1960- og 70-årenes norske samfunnsforskning», fremholder Thue (s. 22). Dikotomien blir hos Thue litt enkel og statisk. Det er viktig ikke å forveksle en overskrift med den historiske analysen: sosiologiens utvikling fra kritisk opposisjon til integrasjon – med visse unntak! Thues artikkel ville blitt enda bedre om han ikke hadde gått via nedkjempelsen av en stråmann som innledning til lansering av sitt perspektiv, som i det grunnleggende sammenfaller med mitt.

I *De nasjonale strateger* (1998) og i *Rettens ironi* (2011) analyserer jeg «de skiftende kunnskapsregimer» siden det tidlige 1800-tall med en vitenskapelig reformisme som bærende ideologi. Spenningen mellom styringsvitenskap og opposisjonsvitenskap, ikke minst via jussen, er gjennomgående i de skiftende regimer. I arbeiderpartistaten, som jeg kaller et «samfunnsvitenskapelig kunnskapsregime», fikk denne en spesiell utforming ved sosialøkonomiens ambisjon om detronisering av jussen som dominerende styringsvitenskap. Den unge sosiologien søkte å danne en samfunnsvitenskapelig motpol til sosialøkonomien. Ved ISF var sosialøkonomene fraværende (den gang!). Den eneste cand.oecon. var Harriet Holter, som ble «kvinneforskningens mor», og endte som professor i sosialpsykologi. Sosiologene søkte et nytt blick på samfunnslivet, særlig på grupper som falt utenfor

1. Denne teksten tilsvare min muntlige kommentar til Fredrik W. Thues artikkel ved seminaret i anledning 60-årsmarkeringen av *Tidsskrift for samfunnsforskning* på Institutt for samfunnsforskning, 4.2.2020.

den sosialdemokratisk moderniserende hovedstrøm: en konfrontasjon av idealer mot realiteter, med boktittelen *Myten om velferdsstaten* (Lingås, 1970) som illustrerende. Det politiske repertoar burde utvides til å inkludere også sosiologisk kunnskap. Sosiologene ville ikke ha mindre, men mer stat og mer offentlig styring. Sosiologene søkte å vinne – og vant til dels – opinionens og beslutningstakernes oppmerksomhet ved deltakelse i det åpne, offentlige rom via bøker, aviser – og *TfS*. Den ekspansive velferdsforskningen er et nærliggende eksempel på en sosiologi-strategisk suksesshistorie. Som Kåre Hagen, en av velferdsforskningens egne ideologer, har formulert det: «Som sysselsettingstiltak for forskere har programmene vært en ubetinget suksess. Norge har, etter folketallet, en større andel av 'velferdsforskere' enn noe annet land» (Hagen, 2009, s. 70). Var sosiologiens adressat den offentlige kommunikasjon, så var sosialøkonomiens den offentlige administrasjon – med et kretsløp som etter hvert ble institusjonalisert i «jerntriangelet»: Sosialøkonomisk institutt på Blindern, SSB og Finansdepartementet. Det eneste presseorgan sosialøkonomiprofessor Leif Johansen savnet, var et Rikstidende, et meddelelsesorgan for forvaltningen.

Aubert forlot Arbeiderpartiet allerede på slutten av 1940-tallet pga. NATO, men ble like fullt den fremste sosiologiske ideolog for det sosialdemokratiske reformverk. Aubert og hans krets sprang ut av den utenrikspolitiske opposisjon, men i det innenrikspolitiske tenkte de (med et par unntak) som sosialdemokrater, men ikke i den sosialøkonomiske varianten. Striden mellom sosiologien og sosialøkonomien var en intern sosialdemokratisk strid. Norsk samfunnsforskning var, skriver Thue med referanse til Aubert, og med rette, «reformistisk». Jeg pleier å legge til «legalreformistisk» og plasserer Aubert i så henseende i en lang, legalreformistisk tradisjon i det norske system med stigende radikalitet fra professorpolitikkerne Anton Martin Schweigaard og Francis Hagerup via Fredrik Stang d.y. til Johan Castberg. Det var en kontinuitet i Auberts legalreformisme fra slutten av 1940-tallet. Også Arbeiderpartiets reformpolitikk hadde vært «preget av respekt for lov og rett», skrev Aubert i 1948: «Juristene har følgelig vært uunnværlige ledd i reformprosessen fordi de sitter inne med den fagkunnskap som er nødvendig for å holde forandringene innen rammen av gjeldende rett» (Aubert, 1948). For det var innen sosialdemokratiet Aubert fant «den sterkeste troen på mulighetene til å endre samfunnet – 'kvalitativt' – gjennom lovgivning og andre rettslige tiltak», skrev Aubert (1980) i artikkelen «Rett», som jeg fikk ham til å skrive for *PaxLeksikon*. Aubert ga legalreformismen en ny dimensjon gjennom rettssosiologien: studiet av lovgivningens virkning og ikke-virkning. Retten hadde også en «symbolsk, seremoniell funksjon» (Aubert, 1950). Aubert hadde ifølge Thue en «ambivalens» til jussen. Thue forveksler her «ambivalent» og «kritisk». I sin ungdom trodde Aubert – som Johs. Andenæs – at jussen kunne revolusjoneres via sosiologien. Men ingen vil vel av den grunn mene at Andenæs var ambivalent til jussen?!

2. Det mangefasetterte, det internt spenningsfylte i opposisjonssosiologien («gullaldersosiologien»), blir litt borte i Thues fremstilling.

Sosiologiens «Godfather» Vilhelm Aubert er viktig, bevares, men gis vel stor plass. Jeg nevner i farten noen navn til et utfyllende bilde: Thomas Mathiesen, Ottar Brox, Johan Galtung og Tove Stang Dahl.

Thomas Mathiesen gis en fremskutt plass i Thues presentasjon av opposisjonssosiologien – «et ytterliggående eksempel på opposisjonsvitenskap – i den grad prosjektet kan betegnes som vitenskap»: «Det ekstreme kan likevel kaste lys over noen mer utbredte tendenser i den tidlige norske samfunnsforskningen» (s. 21). Den noe nedlatende omtalen av Thomas Mathiesen griper ikke det egenartede i hans sosiologiske bidrag som forsker og aktivistisk reformist. *The Defences of the Weak* (1965), Mathiesens Ila-studie, er et betydningsfullt bidrag til

moderne kriminologi også internasjonalt. Det var hos ham en vedvarende eksperimentell refleksjon over teori-praksis-tematikken, bl.a. med forslaget om aksjonsforskning. Hit hører også hans *Pressgruppe og samfunnsstruktur* (1973), om opinionsendring som strategi. Mathiesens analyse av den disiplinerte oppdragsforskningen ut fra et velkjent sosiologisk perspektiv, kooptering av opposisjon, har ingenlunde mistet sin aktualitet. KROM (Norsk forening for kriminalreform, 1968) var mer enn noen Mathiesens verk, med en betydningsfull virkningshistorie for en humaniserende kriminalomsorg. KROM bredde grunnen for den nye kriminalitetspolitikk på slutten av 1970-tallet med justisminister Inger Louise Valle i spissen. Dagens forslag om en avkriminalisert ruspolitikk er det nyeste eksempel i denne tradisjonen. I forhold til denne betydningsfulle sosiologiske reformismen blir Mathiesens smårevolusjonære, riktignok ganske tidstypiske, Mao-inspirerte eskapader tidlig på 1970-tallet av underordnet interesse. Som retts sosiologisk metateoretiker er Mathiesen langt mindre interessant enn som kriminalpolitisk reformist og institusjonell miljøbygger.

Det er generelt «påfallende», skriver Thue, at de mest fremtredende opposisjonssosiologene «i dominerende grad ble drevet av forskere fra urbane og til dels akademiske middelklassefamilier, mens samfunnsforskere med mer folkelig bakgrunn gjennomgående stort sett synes å ha vært mer opptatt av å drive 'objektiv vitenskap'». Vilhelm Aubert, Nils Christie, Yngvar Løchen og Thomas Mathiesen anføres blant de urbane – Stein Rokkan og Henry Valen fra den folkelige periferi. Karakteristikken har sikkert noe for seg, men jeg anfører to moteksempler som legger seg på tvers: Ottar Brox og Johan Galtung.

Senjaværingen *Ottar Brox*, som ble utdannet fra Landbrukshøgskolen på Ås, tok sin sosiologieksamen i 1960, samme år som *TfS* kom med sitt første hefte. Klassikeren *Hva skjer i Nord-Norge?* (1966) var et skarpt oppgjør med den teknokratiske Nord-Norge-planen fra sosialøkonomene Erik Brofoss og Ole Colbjørnsen med vidtrekkende følger for den politiske meningsdannelsen. Den var knapt noe eksempel på «objektiv vitenskap». (Nå kan vel Thue mene at han med sin formulering «stort sett» har gardert seg i tilfellet Brox, men hvis en så sentral opposisjonssosiolog som Brox faller utenfor typologiseringen, blir denne mindre interessant.)

Johan Galtung er ingenlunde en utkantproletar, men dog en hardnakket tilhenger av «objektiv vitenskap» i positivistisk forstand inntil han omkring 1970 plutselig ble antipositivist, også han. Fredsforskeren Galtung er fraværende hos Thue, slik han også var i hans doktoravhandling fra 2006 om amerikaniseringen av norsk samfunnsforskning frem til 1970. Galtung ble vitenskapelig sett den mest amerikanske av dem alle – og gjennom sin utenrikspolitiske profil den mest amerikakritiske: «en amerikanisert anti-amerikaner». Han ble en internasjonal foregangsskikkelse i etableringen av fredsforskningen, først som en avdeling innen ISF og fra 1963 som eget institutt, PRIO, det opposisjonsvitenskapelige motstykket til establishments to institutter: Forsvarets Forskningsinstitutt (1946) og Norsk Utenrikspolitisk Institutt (1959). Galtung forfektet en egenartet teknokratisk vitenskap med sterke paternalistiske islett.

Sosialøkonomene var for Galtung en slags rollemodell med dobbeltrollen som forskere og som rådgivere. I *Fredsforskning* trakk Galtung (1967) en parallell mellom sin fredsforskning og keynesiansk sosialøkonomi: Fredsforskerne skulle skape fred, slik sosialøkonomene etter Keynes hadde løst de økonomiske kriser. Galtung forestilte seg fredsforskeren som «verdenssamfunnets lege», men det var en annen viktig forskjell fra medisinen: «mens medisinen folk har vunnet over sine konkurrenter, kvakksalvere, alkymister, feltskjærere m.m., er fredsforskeren i den situasjon at det er andre som fremtrer som verdenssamfunnets leger: diplomatene og utenrikspolitikerne og de internasjonale tjenestemenn». – Med sin fredspolitiske profil ble PRIO et vedvarende stridsemne i norsk innenrikspolitikk, men

det forhindret ikke at den galtungske opposisjonsvitenskap i mye fra 1970-tallet ble en viktig premissleverandør for norsk offisiell utenrikspolitikk med bistand og fredsmekling som vekstbransje.

På det kvinneverettslige felt realiserte *Tove Stang Dahl* på mange måter Auberts program med avantgardestudier om *Kvinneverett* (1985) og *Women's Law* (1987). Den siste ga sammen med Helga Hernes' *Welfare State and Women's Power* (1987) internasjonalt gjennomslag for statsfeminismen. Kvinneveretten ville synliggjøre kvinners verden for gjennom rettslig reform å bidra til rettslig verdsettelse av kvinners person, liv og arbeid. Hos Tove Stang Dahl var det en ambivalens til jussen – og til «legalreformismen». *Juss og juks* (1975), en «arbeidsbok i likestilling», av juristene Tove Stang Dahl, Kjersti Graver, Anne Hellum og Anne Robberstad, var «et kvinnepolitisk varsko» mot forslaget til «Lov om likestilling», for den kunne komme til «å bli en lov som hemmer kvinnenes frigjøring ved å forby den forskjellsbehandling som er nødvendig for kvinnens frigjøring» (s. 16). Heller ikke de opposisjonelle kvinnejuristene ville ikke ha mindre styring – de ville ha en forskjellsbehandlende lov som gjorde mer radikal styring mulig.

Det karakteristiske for alle disse samfunnsforskerne var at de hadde en identitet som *offentlige, samfunnskritiske intellektuelle*, som ut fra en sterk faglig posisjon hadde en premissleverende tilstedeværelse i det offentlige rom.

3. Det var «affiniteten til jussen» som preget ikke bare Aubert, men «den nye samfunnsforskningen som prosjekt», ifølge Thue. Det er nok en overdrivelse, men det er noe paradoksalt ved at sosiologene nærmest i samlet flokk sa farvel til jussen på den tiden da jussen meldte sin samfunnsvitenskapelige tilbakekomst. Hvorfor dette skismaet fant sted, er et underbelyst tema med aktuell relevans.

Kun et par stikkord. Det var i deler av opposisjonssosiologien, og ikke bare i den, en svak og utvendig forståelse av jussens egenart som vitenskapelig disiplin, tilsvarende også av rettsinstitusjonenes egenart: eksempelvis Thomas Mathiesens fall for ml-parolen «Tvers gjennom lov til seier», Nils Christies syn på juristene som «profesjonelle tyver», som stjeler konfliktene fra folk. Betydningsfull for den antijuridiske vending var utvilsomt på sin måte Gudmund Hernes med ambisjonen om å omdefinere sosiologien til styringsvitenskap etter sosialøkonomisk forbilde. I «Tilbake til samfunnet» søkte Hernes (*TfS* 1/1982) å legitimere sitt eget prosjekt som en fortsettelse av «gullaldersosiologien» («opposisjonssosiologien»). En mer dekkende parole for Hernes' prosjekt ville ha vært «Tilbake til staten», så som i hans plansosiologiske artikkel «Elfenbenstårn eller kommandotårn» (*TfS* 4/1979), som brakte ham direkte til Per Kleppes nye planleggingssekretariat. I Maktutredningen, ledet av Hernes (og Johan P. Olsen), var jussen og rettslivet ikke-eksisterende. Det samme kan for øvrig i hovedsak sies om den neste maktutredningen, ledet av Øyvind Østerud; heller ikke den presenterte en analyse av rettslivet og dets institusjoner. Perspektivet var «den farlige retten» med rettsliggjøringen som demokratisk problem. Når Dag Østerbergs i sitt sosiologiske hovedverk beskriver de sentrale samfunnsinstitusjoner, er kapitlet om rettsvesenet sentrert kun om voldsmaktens repressive, strafferettslige institusjoner (politi og fengsel) – domstolene finnes ikke.

Det var historikerne, noen av dem, som på 1980-tallet minnet om jussen og dens samfunnsvitenskapelige betydning. Østerberg (1989) været umiddelbart den liberal-ideologisk fare og advarte mot «Den konstitusjonelle treerbanden: Elster, Sejersted, Slagstad». Den liberale konstitusjonelle vending nådde etter hvert også universitetsjuristene med aktuelle innslag nå om dagen i Aftenpostens spalter om NAV-skandalen. Her forsvarer regjeringsadvokat Sejersted, en av styringsjussens fremste agenter, det styringsjuridiske handlings-

rommet mot de opponerende, liberalt orienterte jussprofessorer og deres forsvar for borgernes rettigheter. Vi er vitne til en fascinerende familiedialektikk: den yngre Sejersted mot den eldre Sejersted og dennes juridiske etterfølgere.

4. Norsk samfunnsforskning har lidd under en redsel for prinsipielle teoretiske kontroverser.

Dag Østerberg faller gjerne utenfor i Thues analyser, så også ved denne anledning. Østerberg var gjennom 1960- og 70-tallet en opposisjonssosiolog av et eget radikalt slag med forankring i klassisk sosiologisk teori fra Max og Durkheim til Parsons og Sartre. Gjennom 1960-tallet var han til stede som en avvikende, teoretisk stemme også i *TfS* med flere tungtveiende artikler. Siden gikk han imidlertid annet steds hen: i seg selv en illustrasjon av en fjernhet til den samfunnsvitenskapelige grunnlagsdebatt i de toneangivende samfunnsvitenskapelige miljøer. Denne grunnlagsdebatten, «positivismestriden», gikk nærmest sporløst hen i *TfS*. På 1960-tallet var Østerberg den skarpeste teoretiske kritiker av Galtungs futuristiske sosiologi og på 1970-tallet en tilsvarende kritiker av Hernes' styrings-sosiologi. Det har vært uheldig for sosiologiens faglige utvikling at den prinsipielle kontrovers mellom Hernes og Østerberg, og derved deres to konkurrerende teoretiske retninger, aldri egentlig har blitt utkjempet – i stedet utdefinerte de hverandre. Hernes gikk til politiken – Østerberg til musikken.

«Gullaldersosiologene» hadde langt mer sans for kritikk av samfunnsforholdene enn kritikk av egen sosiologi, og slik har det forblitt blant sosiologene. Jeg stiller denne kritikkvegringen sammen med en svakt utviklet tradisjon for den teoretiske diskusjon. Den internasjonale evalueringen av norsk sosiologi (NFR, 2010) fremhevet at «problem-empiricism predominates, and has done so successfully for many decades», men la til: «[T]heoretical research is not very salient.» Norsk samfunnsforskning har overhodet lidd under en mangelfull forståelse for det Georg Simmel i *Soziologie* (1908) kalte stridens produktive betydning.

Referanser

- Aubert, V. (1948). Noen problemområder i rettssosiologien. *Tidsskrift for rettsvitenskap* 61(5), 432–465.
- Aubert, V. (1980). *Rett. PaxLeksikon, Bind 5*. Oslo: Pax Forlag.
- Aubert, V. (1950). *Priskontroll og rasjonering. En retts sosiologisk forstudie*. Oslo: Skrivemaskinstua.
- Brox, O. (1966). *Hva skjer i Nord-Norge? En studie i norsk utkantpolitikk*. Oslo: Pax Forlag.
- Dahl, T. S., Graver, K., Hellum, A., & Robberstad, A. (1975). *Juss og Juks. En arbeidsbok i likestilling*. Oslo: Pax Forlag.
- Dahl, T. S. (red.) (1985). *Kvinneverett*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Dahl, T. S. (1987). *Women's Law: An Introduction to Feminist Jurisprudence*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Galtung, J. (1967). *Freds forskning*. Oslo: Pax Forlag.
- Hagen, K. (2009). Er en politikkrelevant velferdsforskning egentlig mulig? I B. R. Nuland, B. S. Tranøy, & J. Christensen (red.), *Hjernen er alene. Institusjonalisering, kvalitet og relevans i norsk velferdsforskning* (s. 69–86). Oslo: Universitetsforlaget.
- Hernes, G. (1979). Elfenbenstårn eller kommandotårn. Om disiplin forskning og forskning for samfunnsplanlegging. *Tidsskrift for samfunnsforskning*, 20, 279–299.
- Hernes, G. (1982). Tilbake til samfunnet. *Tidsskrift for samfunnsforskning*, 23(1), 3–30.
- Hernes, H. (1987). *Welfare State and Women's Power: Essays in State Feminism*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Lingås, L. G. (red.) (1970). *Myten om velferdsstaten. Søkelys på norsk sosialpolitikk*. Oslo: Pax Forlag.
- Mathiesen, T. (1965). *The Defences of the Weak. A Sociological Study of a Norwegian Correctional Institution*. London: Tavistock Publications.
- Mathiesen, T. (1973). *Pressgruppe og samfunnsstruktur*. Oslo: Pax Forlag.

- NFR (2010). *Sociological Research in Norway. An Evaluation*. Oslo: Norges Forskningsråd.
- Slagstad, R. (1998). *De nasjonale strateger*. Oslo: Pax Forlag.
- Slagstad, R. (2011). *Rettenns ironi*. Oslo: Pax Forlag.
- Thue, F. (2020). TFS 60 år: Den lange kjølen i norsk samfunnsforskning. *Tidsskrift for samfunnsforskning*, 61(1), 12–29. <https://doi.org/10.18261/issn.1504-291X-2020-01-02>
- Østerberg, D. (1989). Forfatning og omveltning: et oppgjør med «treerbanden». *Nytt Norsk Tidsskrift*, 6(4), 322–333.